

3. *Одесский институт народного хозяйства*. — Киев-Одесса, 1975. — С. 8; 22.
4. *Одесский державний економічний університет. Нариси історії*. — С. 13-14; 18; 27-28; 32; 50; 57-58; 62-63; 75-76.
5. *Левченко Д. Н., Тахтарьова Н. С.* Тіктін Георгій Ісаакович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник / Під ред. В. А. Сминтини. — Одеса, 2000. — Т.4. — С. 217-219.
6. *Боровой С.* Воспоминания. — М., 1993. — С. 165-285.
7. *Левченко Д. Н., Тахтарьова Н. С.* Вказана праця. — С. 217-218.
8. *Там само*. — С. 218.
9. *С. И. Иловайский.* Учебник финансового права. — 5-е (посмертное) издание / Частью вновь переработал, частью дополнил и обновил Г. И. Тиктин. — Одесса, 1912. — С. 5-6.
10. *Одесский державний економічний університет. Нариси історії*. — С. 14.
11. *Левченко Д. Н., Тахтарьова Н. С.* Вказана праця. — С. 218.
12. *Одесский державний економічний університет. Нариси історії*. — С. 13.
13. *Наука и научные работники СССР. Справочник, составленный комиссией “Научные учреждения и научные работники СССР под наблюдением и непосредственным руководством неперменного секретаря Академии наук акад. С. Ф. Ольденберга и председателя комиссии акад. С. Ф. Карского*. — Л., 1928. — Ч. VI. — С. 420.
14. *Одесский державний економічний університет. Нариси історії*. — С. 32.
15. *Доклады, сводки, сметы по подготовки кадров (1913) // Центральный государственный архив народного хозяйства РФ*. — Ф. 2324. — Оп. 20. — Д. 2193
16. *Левченко Д. Н., Тахтарьова Н. С.* Вказана праця. — С. 218.
17. *Боровой С.* Воспоминания. — М., 1993. — С. 286.
18. *Левченко Д. Н., Тахтарьова Н. С.* Вказана праця. — С. 218.
19. *Большевицкое знамя*. — 1945. — 6 февраля. — С. 4.

С. А. Цвілюк

УКРАЇНІЗАЦІЯ І РОЗВИТОК ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ в 1920–1930-х роках

Українізація — унікальний політичний і національно-культурний процес, що залишив помітний слід в історії нашого народу, передусім 20-30-х рр. минулого століття. Як різновид політики “коренізації”, проголошеної у квітні 1923 року XII-м з’їздом РКП(б) з метою зміцнення радянської влади в національних республіках, українізація передбачала залучення українців до комуністичної

партії, надання їм посад у партійному та державному апаратах, оволодіння управлінськими структурами мовою і традиціями українського народу, “необхідних для соціалістичного будівництва”. Особливо позначилися українізаційні процеси на розвитку національної освіти й науки, що стало основним підґрунтям для національного й культурного відродження, виховання кадрів національної інтелігенції, формування самосвідомості українського народу.

Виключна роль у здійсненні українізації відводилась школі. Це й зрозуміло: йшлося про виховання молодого покоління радянського суспільства, яке було б віддане інтересам і політиці нового режиму. Школа розглядалася більшовицькою владою як один із найголовніших ідеологічних інститутів. Тому всі заходи з виховання й освіти як дітей і юнацтва, так і дорослого населення суворо “узгоджувалися з основними завданнями соціалістичної революції” і “радянзації” школи [1, с. 12].

Першими заходами в процесі розвитку шкільної системи стали постанови Раднаркому УСРР від 21 вересня 1920 р. “Про введення української мови в школах і радянських установах” та від 21 жовтня 1920 р. “Про введення української мови в усіх навчально-виховних закладах з неукраїнською мовою навчання”. У цих документах перед Наркомосвіти ставилося завдання про обов’язкове вивчення української мови в усіх учбово-виховних закладах з українською та неукраїнською мовою викладання [2, с. 561-562]. Слідом за цим було розпочато кампанію по ліквідації неписьменності, зокрема, в 1923 році створено добровільне товариство “Геть неписьменність”, яке очолив голова ВУЦВК Г. Петровський.

Цими рішеннями радвлада закріпила загальний принцип обов’язковості навчання. Розпочався “всенародний похід за всеобуч” (“всеобуч” — скорочення від російського “всеобщее обучение”), споруджувалися швидкими темпами сотні нових шкіл, реорганізовувалися діючі, випускалися масовими накладками підручники.

Спільними зусиллями громадськості та держави наприкінці 20-х — на початку 30-х рр. у справі ліквідації неписьменності вдалося досягнути вагомих результатів. Так, вже в 1927–1928 навчальному році навчанням було охоплено понад 65% дітей шкільного віку, і далі цей процес набував все більших масштабів. А на кінець 1932 року в Україні налічувалося лише 15% неписьменних віком до

50 років, замість 72% на початку ХХ століття. У цілому ж упродовж 30-х рр. неписьменність в Україні була ліквідована майже повністю.

Про успіхи у розвитку освітньої сфери переконливо свідчить статистика. За даними наркомату освіти, на 1 січня 1930 року в Україні нараховувалося 20 764 школи, в яких навчалося понад 2 млн. 700 тис. учнів, у тому числі 2 819 семирічок з 1 млн. 63 046 учня-ми. Щодо мови навчання початкові 4-річні школи розподілялися так: з українською мовою — 14 430 шкіл і в них 1 млн. 325 957 учнів, російською — 291 школа з числом учнів — 22 436, польською мовою — 302 школи з числом учнів — 16 249. Решта початкових шкіл і учнів у них припадали на інші національні меншини. У трудових школах другого ступеня розподіл навчальних закладів і учнів за національною ознакою був таким: 1 732 українські семирічки з 128 824 учнями, 267 російських із 78 906 учнями, 178 єврейських із 44 820 учнями і 23 польські школи з 4 998 учнями.

Слід зазначити, що безпосередньо процес формування української шкільної освіти розпочався за доби Української національно-визвольної революції та нетривалої діяльності національних урядів УНР та гетьманської Української Держави. Ідея національної школи, що зародилася серед українського учительства та інших прогресивних кіл зросійщеної, колоніально залежної України ще в середині ХІХ ст., перетворилася на одне з основних питань уже на перших етапах революції. Переведення освітньої галузі на українську мову викладання, введення українознавства та здійснення інших заходів мало кардинально вплинути на культурно-освітній розвиток українського народу. Відомий діяч української народної освіти, письменник і педагог Спиридон Черкасенко, виступаючи з цього приводу зі статтею у професійному освітянському журналі, підкреслював: “Одним із перших і може найголовніших завдань нового часу стало практичне переведення в життя здавна укоханої мрії — відродження української школи, як тепер звикли говорити — українізації народної освіти” [3, с. 67].

Вже тоді розгорнулася напружена боротьба за впровадження в шкільну систему вистражданої ідеї української освіти в Україні. Вона тривала і за доби Української Народної Республіки, і гетьманату Павла Скоропадського, і Директорії УНР з Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою на чолі.

Малий строк діяльності цих урядів, брак коштів, і що найголовніше: умови жорстокого політичного та військового протистояння різних сил за часів громадянської війни не дали можливості відновити загублені національні традиції та створити міцну основу для повномасштабного відродження української мови, культури, освіти. Все ж уряд УНР за чотири місяці своєї влади (з кінця листопада 1917 р. до кінця квітня 1918 р.) зумів створити і налагодити діяльність міністерства освіти (міністр В. Прокопович), яке приступило до українізації міських і сільських шкіл, виробило для них нові навчальні плани тощо.

Масштабніших успіхів у освітянській справі досягла Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського. За досить короткий період гетьманської влади (з 29 квітня по 14 грудня 1918 р.) було відкрито понад 150 гімназій з українською мовою викладання, а також українські університети в Києві та Кам'янець-Подільському, історико-філологічний факультет у Полтаві. Планувалося заснувати українські університети в Харкові, Катеринославі й Одесі. В листопаді 1918 року наказом гетьмана засновано Всеукраїнську Академію наук (ВУАН) та ряд національних установ загальнодержавного значення, про які мріяло багато поколінь української патріотичної інтелігенції. Політика ж українізації шкільництва 20-х років, що проводилась радянською владою, об'єктивно стала логічним продовженням національно-освітнього руху в Україні.

Проголошення новим режимом курсу на українізацію було сприйнято представниками патріотично настроєної національної інтелігенції та педагогічної громадськості з великим ентузіазмом. І діти, і їхні батьки з прихильністю й зацікавленістю ставились до українізаційних процесів. Навчання рідною мовою сприяло різкому зростанню національної освіти, чисельно виросла українська інтелігенція — носій національної самосвідомості.

Значно вагоміші здобутки щодо українізації освіти мала сільська школа. Зрусифіковані міста ж, промислові центри сприйняли українізацію в основному негативно, вважаючи її насильницькою акцією, як посягання на “великій і могучій”.

Запровадження в навчальний процес української мови було пов'язане з чималими труднощами і недоліками, викликаними недостатньою забезпеченістю українськими підручниками та іншою літе-

ратурою, браком коштів на перепідготовку вчителів-предметників тощо.

Долаючи опір українізації з боку русофілів, у тому числі значної частини партійних функціонерів, та й навіть серед членів ЦК КП(б)У, які повинні були проводити політику українізації. Микола Скрипник переконливо і цілком справедливо доводив безпідставність їх претензій. “Російська мова, — зазначав він, — в жодному відношенні не є пригніченою у нас на Україні. До революції була тільки російська мова пануючою на Україні. Нині ж українська мова робить лише перші кроки, щоби здобути собі належне місце в обслуговуванні української людності”.

Поступово ситуація змінювалася на краще завдяки здійсненню послідовної, наполегливої українізаційної політики наркомату освіти і, насамперед, його керівника М. Скрипника. “Рушійною силою українізації системи освіти, — наголошує канадський дослідник української історії Орест Субтельний, — був Микола Скрипник — голова комісаріату освіти з 1927 по 1933 рік. Працюючи з майже одержимою заповзятістю, він домогся того, що в кульмінаційному для українізації 1929 році понад 80% загальноосвітніх шкіл і 30% вищих навчальних закладів вели навчання виключно українською мовою. 97% українських дітей навчалися рідною мовою” [4, с. 478].

Процес, пов’язаний з відродженням української мови і культури в 20-і рр., поширився далеко за межі власне України. Адже на території Союзу тоді проживало понад 80 мільйонів українців. Вони були розселені на Далекому Сході, Кубані, в Сибіру, Поволжі, Казахстані, Мурманську, Ленінграді, Москві, тобто на величезних просторах від Балтики до Приамур’я. І скрізь спостерігався потужний потяг до власної національної душі. У деяких регіонах Росії — у Воронезькій області, на Кубані, в Сибіру — українізованими стали цілі райони, де навчання в школах, діловодство в органах влади велось, в основному, українською мовою, видавалися українські газети, існувало українське радіомовлення.

Паралельно з українізацією великого значення надавалося задоволенню культурно-національних потреб населення нацменшин. За підсумками перепису населення 1926 року, в Україні їх проживало близько 6 млн. чоловік, тобто — п’ята частина населення республіки. В постанові ЦК КП(б)У “Про заходи дострокового прове-

дення повної українізації радянського апарату”, ухваленому в жовтні 1925 року, наголошувалося: “...Правила, що встановлені для українізації, застосовуються і щодо переходу на мови національних меншин”.

Процес розвитку багатонаціональної освіти в Україні, кількість навчальних закладів і дітей, які в них навчалися, зростав з кожним роком. Так, в 1930 р. вже працювало 786 єврейських, 628 німецьких і 381 польська школи [5, 60]. Діяли також татарські, вірменські, асирійські, шведські школи.

Звертають на себе увагу порівняльні дані про охоплення шкільним навчанням дітей різних етнічних груп, котрі мешкали на території республіки. Скажімо, на початку 1925–1926 навчального року школи відвідували 58,1% єврейських дітей, 53,4% дітей росіян і лише 45,5% — українців [6, 50].

Цю характерну для української нації ситуацію відобразили і дані перепису населення 1926 року: письменність серед представників різних національностей в Україні мала такий вигляд:

німці 79,4%	росіяни 63,7%
євреї 78,8%	поляки 52,4%
греки 71,4%	українці 48,9%

Відповідно, кількість неписьменних українців була найбільшою у порівнянні з представниками інших національностей, котрі населяли республіку. В 1920 році на одну тисячу чоловік населення у віці від 18 до 39 років неписьменних нараховувалось:

євреїв 153 чол.	росіян 333 чол.
німців 164 чол.	українців 555 чол.
поляків 250 чол.	

Ці фактичні дані — переконливе свідчення пригнобленого колоніального становища української нації в Російській імперії, результат антиукраїнської політики, яку проводила царська Росія щодо українського народу, боячись розвитку його освіти й культури, його національної самосвідомості.

Література:

1. *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: У 2 ч. — К.: Вища школа, 1997. — Ч. II.*
2. *Там само. — Ч. I.*
3. *Вільна Українська школа. — 1918. — № 2.*
4. *Субтельний Орест. Україна: Історія. — К.: Либідь, 1993.*
5. *Глинский А. Б. Национальные меньшинства на Украине. — Х. — К., 1931.*
6. *Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. — Х., 1927.*

О. А. Шановська

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

Дослідження діяльності Народного Руху України є надзвичайно важливим, якщо враховувати значний внесок НРУ у здобуття державної самостійності України та розбудову незалежної держави. НРУ виник свого часу як опозиційний правлячій владі політичний проект, який інтелектуали запропонували політикам. Інтелігенція зробила перший крок до утворення цієї громадсько-політичної організації та своєчасно очолила визвольну народну хвилю. Чим більше минає часу з тих пір, тим більшу цінність для дослідників мають джерела, що віддзеркалюють минулі події. Історик подібний до слідопита. Ретельне вивчення історичних джерел з історії НРУ уможливило проведення певних підсумків і спроб загального синтезу українського історичного процесу кінця 80-х — 90-х років ХХ століття. Враховуючи той факт, що джерельній базі з історії НРУ не було присвячено жодного спеціального дослідження, авторка поставила за мету проаналізувати весь комплекс джерел з історії Руху.

Джерельна база дослідження історії НРУ представлена сукупністю найрізноманітніших письмових джерел: програм, заяв, декларацій та інших документів про історію НРУ, виникнення організаційних структур, що сприйняли ідеї Руху і реалізували їх, про найбільш відомих представників і діячів НРУ, їх внесок в ідейну скарбницю та практичну діяльність Руху. Наявні джерела з історії